

جست و جو برای الگوی مناسب برای حل نایب‌مانده‌های تقویم قمری

دکتر محمد سمیعی^۱

چکیده

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۵/۱۱ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۹/۱۲

به‌رغم اینکه تشکیل شورای مرکز تقویم دانشگاه تهران در مؤسسه ژئوفیزیک پیشرفتی قابل توجه برای تقویم‌نگاری کشور به ارمغان آورده است، اما هنوز تقویم کشور به‌ویژه در مورد روز دقیق شروع ماه مبارک رمضان و روز عید فطر همچنان در معرض تغییر قرار دارد. تجربه ده ساله شورای مرکز تقویم نشان داده است که این عدم ثبات، بیش از آنکه به ضعف محاسبات نجومی و کمبود رصدهای حدی بازگردد، به تفاوت‌ها و هم‌تغییرات فتوهای فقهی مرتبط است. البته تمام این تغییرات تقویم به خاطر پاسداری از اصل «دقت» در استخراج تقویم بوده است، ولی این انتظار نیز بجاست که تقویم رسمی کشور باید «ثبات» داشته باشد و نه تنها تعطیلات رسمی و مراسم ملی و مذهبی مربوط به سال جاری، بلکه تا چند سال آینده نیز قابل پیش‌بینی باشد. در کنار دو اصل بالا باید اصل سوم را نیز اضافه کرد که عبارت است از اصل لزوم «همانگی» در میان اعضای جامعه. متأسفانه روز عید فطر در سال‌های گذشته منبع ناهمدلی و اختلاف در جامعه بوده است. این مقاله در صدد است که نشان دهد غفلت از دو اصل ثبات و همانگی در تقویم رسمی کشور، هزینه‌های اجتماعی - اقتصادی فراوانی برای کشور دربر داشته است. در پایان با تأکید بر اینکه تقویم، علاوه بر بُعد مذهبی، از منظر اجتماعی نیز اهمیت بسیار دارد، راه حل بهتری برای استخراج و تصویب تقویم رسمی کشور پیشنهاد می‌شود که به نسبت تعادل بهتری را میان سه اصل دقت، ثبات و همانگی تضمین می‌کند.

کلید واژه‌ها: تقویم قمری، تقویم رسمی، رؤیت هلال، استخراج تقویم، شورای تقویم.

۱. عضو هیئت علمی و شورای تقویم دانشگاه تهران.

طبق اصل هفدهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تقویم رسمی کشور شامل تقویم‌های هجری شمسی و هجری قمری است و تاریخ هجری شمسی و هجری قمری هر دو معتبر است. در اصل یادشده، قانون‌گذار ظاهراً به سبب بی‌نظمی اجتناب‌ناپذیر در تقویم قمری، پیش‌بینی کرده که مبنای کار ادارات دولتی تقویم هجری شمسی است؛ اما به‌رغم این پیش‌بینی، در عمل، تعطیلات رسمی دینی و مناسبت‌های مذهبی براساس تقویم قمری تعیین می‌گردد و مشکلات تقویم قمری خواه ناخواه دامن‌گیر نهادهای رسمی هم می‌شود.

استخراج تقویم قمری در سه دهه گذشته با فراز و نشیب‌های مختلفی روبه‌رو بوده است. در دو دهه نخست پس از پیروزی انقلاب اسلامی، تقویم رسمی کشور را ابتدا دکتر عباس ریاضی کرمانی و سپس دکتر ایرج ملک‌پور استخراج می‌کردند که هر دو استاد نجوم دانشگاه تهران بودند. در آن دو دهه تلقی عمومی این بود که محاسبات نجومی در پیش‌بینی ماه‌های قمری، به هیچ وجه حجیت شرعی ندارد و تقویم

تنها با رؤیت هلال در نخستین شامگاه هرماه قمری اثبات می‌شود. از این‌رو بارها تاریخ عید سعید فطر تغییر می‌یافت و نابسامانی‌هایی در امور کشور پدید می‌آورد.

در پی این نابسامانی‌ها بود که براساس مصوبه هیئت محترم وزیران در جلسه مورخ ۲۲ تیر ۱۳۷۹ و به استناد اصل ۱۳۸ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مؤسسه ژئوفیزیک دانشگاه تهران رسماً موظف شد تا پایان تیر ماه هر سال به استخراج و تنظیم تقویم کشور برای سال بعد اقدام نماید. براساس مصوبه مذکور، به منظور بهره‌گیری از همه ظرفیت‌های موجود برای استخراج و تنظیم تقویم کشور و پژوهش در زمینه‌های تقویم و اوقات شرعی، آقای دکتر عبدالرحیم جواهریان، رئیس وقت مؤسسه ژئوفیزیک، طی نامه‌ای به معاون پژوهشی دانشگاه تهران پیشنهاد استخراج تقویم رسمی کشور را به صورت شورایی ارائه کرد. در تاریخ ۱۷ مرداد ۱۳۸۱ با تشکیل مرکز تقویم دانشگاه تهران و معرفی اعضای شورای مرکز تقویم، مرکب از صاحب‌نظران در امور نجومی و فقهی، موافقت شد و

شورا کار خود را از اواخر تابستان همان سال آغاز کرد.

از دستاوردهای این شورا می‌توان علمی‌تر نمودن نحوه استخراج تقویم کشور و همچنین گسترش توجه به رؤیت هلال را در میان جوانان علاقه‌مند برشمرد و شاید مهم‌ترین دستاورد شورا نزدیک کردن دو گفتمان علمی و فقهی در این عرصه بود. متخصصان شورا که برخی خود روحانی بودند با گفت‌وگو با مراجع و روحانیان و تشکیل نشست‌های علمی با دفتر مقام معظم رهبری و حتی ملاقاتی نود دقیقه‌ای با معظم‌له تلاش کردند اتقان محاسبات نجومی و قطع‌آور بودن برخی پیش‌بینی‌ها را تبیین کنند. در پی این گفت‌وگوها، ستاد استهلال دفتر مقام معظم رهبری با شورای مرکز تقویم رابطه‌ای نزدیک برقرار نمود و برخی مراجع دیگر از جمله حضرت آیه‌الله العظمی مکارم شیرازی برای محاسبات نجومی ارزش قائل شدند و در صورت اقامه بینه بر رؤیت، چنانچه مطابق قواعد علمی منجمان، به امکان‌ناپذیری رؤیت

دلالت کند، فتوا به عدم اعتبار بینه دادند.^۱

با این حال، شورای مرکز تقویم در کارنامه ده ساله خود نتوانست ثبات مورد نظر را در مسئله استخراج تقویم قمری تضمین کند. هرچند شورای تقویم از آخرین دستاوردهای نجومی برای پیش‌بینی امکان‌پذیر بودن رؤیت هلال بهره گرفته و ضمن انجام تحقیقات ارزشمند، نشست‌های علمی پرباری را تشکیل داده و با کمک نهادهای دیگر، طیف وسیعی از علاقه‌مندان را در سراسر کشور جذب و همکار خود کرده است، اما در دهه گذشته تقویم کشور به‌ویژه در مورد روز دقیق شروع ماه مبارک رمضان و روز عید فطر قابل اعتماد نبوده و در معرض تغییر قرار داشته است. در سال ۱۳۸۳، ماه شوال و در سال ۱۳۸۴ ماه رمضان هرکدام یک روز زودتر از تقویم رسمی شروع شدند و بالاخره در سال ۱۳۸۵ ماه شوال یک روز زودتر آغاز گردید.

۱. سمیعی، محمد، «نجوم جدید و فقه»، تحقیقات اسلامی، سال پانزدهم، ش ۲، سال شانزدهم، ش ۱، زمستان ۱۳۸۳ ش.

تجربه ده ساله شورای مرکز تقویم نشان داده است که این عدم ثبات، بیش از آنکه به ضعف محاسبات نجومی و کمبود رصدهای حدی بازگردد، به تفاوت‌ها و تغییرات فتوهای فقهی مرتبط است. اینکه آیا رؤیت با چشم مسلح پذیرفته است یا خیر^۱ و اینکه آیا رؤیت در طول روز، قبل و بعد از ظهر، چه حکمی دارد و هم اینکه آیا رؤیت در منطقه‌ای از جهان یا حتی یک بخش از کشور برای بقیه نواحی کشور معتبر است و اینکه آیا رؤیت با استفاده از ابزار و در هواپیما قابل قبول است یا نه، همه و همه مباحث جنجال‌برانگیز فقهی است و فتاوی متفاوتی را در پی داشته است.^۲

شورا ابتدا محاسبات خود را براساس رؤیت با چشم غیر مسلح انجام می‌داد،

ولی با فتوای مقام معظم رهبری در سال ۱۳۸۳ش، رؤیت با تلسکوپ نیز در حکم رؤیت با چشم غیرمسلح دانسته شد و مبنای استخراج تغییر کرد. وقتی رؤیت با تلسکوپ (بدون محدودیتی در قدرت آن) حجیت یافت، رؤیت در روز با تلسکوپ نیز معتبر شناخته شد و این همه، تفاوت‌های فاحشی در استخراج شورا پدید آورد. همچنین در مورد هلال‌های بحرانی در پاسخ به اینکه آیا رؤیت در یک نقطه از کشور برای دیگر مناطق حجیت دارد یا خیر نیز محاسبات شورا در پی دو استفتا از مقام معظم رهبری تنظیم گردید. در تاریخ ۲۰ خرداد ۱۳۸۳ش ایشان فرمودند که «در کشور بیش از یک تقویم رسمی جا ندارد.... هرگاه رؤیت هلال در قسمتی از کشور ایران ممکن باشد، نه در تمام کشور، چنانچه آن قسمت، قسم معتناهی از خاک ایران باشد، و مرکز و شهرهای مهم دیگر همچون مشهد مقدس و اصفهان و شیراز و مانند آن داخل در آن باشد، مانع ندارد رؤیت‌پذیری هلال در قسمتی این‌چنینی از کشور مبنای اول ماه قرار گیرد.» سپس در تاریخ ۱۲ آبان همان سال فرمودند: «به نظر می‌رسد

---

۱. همو، «حکم شرعی رؤیت هلال با چشم مسلح»، همان، سال شانزدهم، ش ۲، سال هفدهم، ش ۱، تابستان ۱۳۸۴ش؛ مختاری، رضا، «چشم مسلح و رؤیت هلال»، فقه، کاوشی نو در فقه اسلامی، ش ۵۰، زمستان ۱۳۸۵ش.

2. Samiei, Mohammad (2008) "Crescent Sighting in the Shi'a Community: Roots and Ramifications of Controversy". *Journal of Shi'a Islamic Studies*, Volume 1, number 4.

ملاک برای تقویم رسمی کشور، وضعیت مرکز کشور (تهران) می‌باشد»^۱. در این زمینه آنچه از نظر اجتماعی بیشتر آزردهنده بود، تفاوت فتاوی مراجع در زمینه رؤیت بود. در طول سال‌های گذشته کمتر عید فطری بوده است که جامعه شیعه در مورد روز آن، اتفاق نظر داشته باشند. همواره گروهی یک روز را عید می‌گرفتند و گروه دیگر آن روز را روزه بودند و گروه سومی برای احتیاط مسافر می‌شدند و خود را از فضایل و بسیاری از اعمال عید بی‌نصیب می‌کردند،^۲ حتی حکم شرعی ولیّ فقیه نیز مشکل این ناهماهنگی را برطرف نکرد. در سال ۱۳۸۸ش به‌رغم حکم ایشان به ثبوت رؤیت هلال ماه شوال، بیشتر مراجع تقلید بر این اساس که مستند حکم مزبور رؤیت با تلسکوپ بوده، نسبت به ثبوت اول ماه قانع نشدند و بخش وسیعی از مقلدان آنان مراسم عید فطر را روز بعد گرفتند.

در آن سال در متن اطلاعیه دفتر رهبری آمده بود: «رؤیت هلال ماه شوال المکرم شنبه ۲۸ شهریور ۱۳۸۸ مطابق با بیست‌ونهم رمضان المبارک ۱۴۳۰ هجری قمری برای رهبر معظم انقلاب اسلامی حضرت آیه‌الله خامنه‌ای مدظله‌العالی محرز گردیده و معظم له حکم به عید فطر بودن فردا یکشنبه ۲۹ شهریور ۱۳۸۸ فرمودند.» ولی مراجع تقلید دیگر از جمله حضرات آیات عظام صافی گلپایگانی، مکارم شیرازی، سیستانی و شبیری زنجانی حکم مزبور را از آن رو که بر پایه رؤیت با چشم مسلح بوده نافذ ندانستند و روز بعد را برای مقلدان خود عید اعلام کردند.^۳

در همان سال شیعیان در لندن سه روز عید فطر داشتند. گروهی که مقلد مرحوم علامه فضل‌الله بودند از آن جهت که ایشان قائل به اتحاد آفاق بود و هلال در نیم‌کره جنوبی قابل رؤیت بود، روز شنبه را عید گرفتند. کسانی که به تقلید از مرحوم آیه‌الله خویی باقی بودند نیز

۱. منبع: آرشیو شورای مرکز تقویم دانشگاه تهران.
۲. برای شواهد تاریخی و روایی اختلاف در ثبوت رؤیت هلال نگاه کنید به: مختاری، رضا، همان‌جا.

۳. در این زمینه بنگرید به تحلیل خبرگزاری فارس در وب‌گاه زیر:

<http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=8807011096>

با اتکا به اخباری از رؤیت در برزیل، همان روز را عید گرفتند. گروه دیگری که مقلدان مقام معظم رهبری بودند و حتی بخشی از مقلدان آیه‌الله سیستانی با تمسک به رؤیت‌پذیری هلال در روز با چشم غیرمسلح، روز یکشنبه را عید گرفتند و بالاخره گروه دیگری از مقلدان آقای سیستانی که عمدتاً جامعه خوجه شمال لندن بودند، روز دوشنبه را عید گرفتند. این ناهماهنگی در جامعه شیعه مقیم انگلستان آثار نامطلوب اجتماعی داشت که به این اقلیت لطمه‌های جبران‌ناپذیری زد.

البته تمام این تغییرات تقویم به خاطر پاسداری از اصل «دقت» در استخراج تقویم بوده است. روزه‌داران بیم دارند که با روزه عید فطر یا با افطار روز آخر ماه مبارک رمضان مرتکب حرام شوند و گمان می‌کنند که به هر قیمتی باید تقویم مطابق نظر آنان تغییر کند. ولی باید توجه داشت که تقویم، یک پدیده فردی نیست و آثار اجتماعی بی‌شماری بر آن مترتب می‌شود. اگر ابتدای ماه مبارک رمضان یا شوال تغییر کند تاریخ دو تعطیل رسمی کشور (۲۱ رمضان و اول شوال) تغییر می‌کند و این تغییر می‌تواند

صدمات اقتصادی و اجتماعی بسیاری در پی داشته باشد. برای یک کارخانه با صدها کارگر که یک تعهد زمان‌دار اقتصادی دارد جابه‌جا شدن یک روز تعطیل، بی‌هزینه نیست. از آن مهم‌تر برای شخصی که پس از شش ماه در نوبت ماندن، وقت رسیدگی به شکایتش در دادگستری فرا رسیده، تغییر یک روز تعطیل و نیاز به ارسال ابلاغ مجدد به طرفین دعوا و انتظار شش ماه دیگر کم هزینه نیست. و از همه تأثرانگیزتر برای یک متهم بی‌گناه که به‌خاطر نداشتن وثیقه، در زندان منتظر فرا رسیدن وقت موعود رسیدگی دادگاه خویش است و ناگهان روز دادگاه با تعطیل رسمی مصادف می‌شود و به تشخیص قاضی باید وقت مجدد تعیین گردد و به طرفین شکایت، دوباره ابلاغ شود. به راستی که شش ماه بیشتر در زندان ماندن، هم طاقت‌فرسا و هم هزینه‌بردار است.

اصول حاکم بر تقویم

می‌توان برای استخراج تقویم سه اصل مهم را برشمرد. نخستین اصل «دقت» است. این اصل به‌ویژه در تقویم قمری که با وظایف شرعی مردم گره

خورده است نمود بیشتری دارد. تقویم باید دقیق باشد و حتی المقدور بیان‌کننده صادقی از رؤیت‌پذیری هلال ماه باشد تا بتواند در سراسر سال تضمین‌کننده صحت عبادات زمانی مسلمانان باشد.

از طرف دیگر توقع جامعه آن است که تقویم رسمی کشور ثبات داشته باشد و نه تنها تعطیلات رسمی و مراسم ملی و مذهبی مربوط به سال جاری، بلکه تا چند سال آینده نیز قابل پیش‌بینی باشد. در دنیای امروز که معمولاً زمان همه برنامه‌ها و طرح‌های مختلف اقتصادی، صنعتی و تجاری از مدت‌ها قبل تنظیم می‌شود و حتی روز، ساعت و دقیقه در اجرای آنها حائز اهمیت است، این غیر قابل قبول است که نتوان حتی تعطیلات رسمی و مناسبت‌های مهم سال جاری را پیش‌بینی کرد. به تعبیر دیگر به‌عنوان یک اصل بدیهی دنیای امروز، نظام تقویمی یک کشور علاوه بر دقت، نیازمند «ثبات» است.

علاوه بر دو اصل یادشده، اصل دیگری هم قابل طرح است که از آن می‌توان به اصل لزوم «هماهنگی» در میان اعضای جامعه یاد کرد. چنان‌که گذشت، تقویم جنبه قوی اجتماعی دارد

و به هیچ‌وجه صرفاً امری فردی نیست که افراد جامعه هر یک راهی را برای خود برگزینند؛ به‌طور مثال، اگر در یک اداره کارمندی امروز و شخص دیگر فردا را تعطیل کند، شالوده جامعه و نظام اجتماعی از هم گسیخته می‌شود. بنابراین، تقویم رسمی کشور علاوه بر دقت و ثبات، به اصل هماهنگی نیز نیاز دارد.

در نظام تقویمی کنونی ما، به‌جز ماه مبارک رمضان و شوال، تعادل خوبی میان سه اصل یادشده برقرار بوده است. هم دقت در حد توانایی استخراج‌کنندگان تقویم رعایت می‌شود و هم ثبات خوبی بر تقویم حاکم است و هم جامعه به صورت هماهنگ تقویم را پذیرفته است. تا کنون سابقه نداشته که به خاطر یک گزارش رؤیت در ماه ذی‌الحجه یا ماه محرم، تقویم رسمی کشور تغییر کند، گرچه در آن ماه‌ها نیز آثار شرعی مهمی بر اعمال مسلمانان مترتب می‌شود. ولی در مورد ماه مبارک رمضان و شوال، دو اصل ثبات و هماهنگی به‌طور کامل فدای اصل دقت شده‌اند. متأسفانه چنان‌که گذشت، روز عید فطر در سال‌های گذشته موجب

ناهمدلی و اختلاف در جامعه بوده است و این ناهماهنگی، گاهی بین اعضای یک خانواده که از مراجع مختلف تقلید می‌کردند، اتفاق افتاده است. افزون بر اینها روح تشریح عید فطر و همچنین اعمال مأثور در آن روز، یک روح اجتماعی است و معقول نیست که جامعه شیعیان در آن روز دسته‌دسته شوند.

نمونه جالب دیگری که در مورد تقویم قمری به چشم می‌خورد در ایام حج است. در حج فتوای بسیاری از مراجع، لزوم تبعیت از نظر تقویم رسمی عربستان سعودی در مورد هلال ماه ذی‌الحجه است. به‌رغم اینکه در بیشتر موارد، نظر دولت مزبور طبق روال مورد قبول مراجع تقلید ثابت نمی‌شود، ولی فتوایی مبنی بر لزوم مخالفت با تقویم رسمی حاکم در سرزمین حجاز صادر نشده است. خوشبختانه، حجاج، اعم از شیعه و سنی، طبق نظر رسمی موجود در آن سرزمین به انجام مناسک خود می‌پردازند. حتی آیت‌الله سیستانی که از نظر فقهی قائل به تبعیت از فتوای اهل سنت نیست به لزوم عمل به تقویم واقعی فتوا نمی‌دهد و جای رجوع

مقلدان خود به مراجع دیگر را باز می‌گذارد. ایشان معتقد است:

«به سبب آنکه برخی از واجبات حج، مانند وقوف در عرفات و مشعر و رمی جمرات و شب ماندن در منی، باید در روزها و شب‌های مخصوصی از ماه ذی‌الحجه الحرام به‌جا آورده شوند، بنابراین، بر مکلف واجب است که راجع به دیدن هلال این ماه تحقیق کند، تا اینکه بتواند مناسک حج خود را در وقت معین انجام دهد. چنانچه هلال نزد قاضی اماکن مقدسه ثابت شود و بر طبق آن حکم کند، ولی مطابق ضوابط شرعی نباشد، در این صورت بعضی فرموده‌اند: اگر مکلف احتمال مطابقت حکم را با واقع بدهد، حکم او در حق چنین مکلفی حجت است، و باید از او متابعت کند و آثار ثبوت شرعی هلال را در آنچه که مربوط به حجش می‌شود، مانند وقوف در عرفات و مشعر و غیر این دو، جاری و عمل کند. پس اگر عمل کرد، حجش صحیح و اگر نه باطل خواهد بود. بعضی هم فرموده‌اند: پیروی از حکم او حتی در صورت یقین به عدم مطابقت نیز کفایت می‌کند، در صورتی که تقیه اقتضای پیروی از حکم او را داشته

مخالفت کنند، اگرچه کارشناسان تقویم به خوبی از نادرستی بیشتر موارد تقویم رسمی سعودی آگاه هستند.^۲

معرفی الگویی بهتر برای استخراج تقویم
چنان که گذشت، تقویم بعد اجتماعی بسیار مهمی دارد و مانند احکام طهارت و اعتکاف جنبه فردی ندارد. در مورد احکام اجتماعی، اصولاً الگوی تقلید از علم چندان پاسخگو نیست؛ مثلاً اگر دو نفر در معامله‌ای با هم اختلاف پیدا کنند و هریک از طرفین بخواهد به پیروی از فتوای مجتهد خود پافشاری کند، اختلاف آنان حل ناشدنی می‌نماید. به‌ناچار احکام اجتماعی به فصل‌الخطابی نیاز دارد که فراتر از قاعده تقلید از علم است. برخی معتقدند که راه حل این مشکل

باشد. ولی هر دو فرمایش در نهایت اشکال است. بنابراین اگر برای مکلف ممکن شود که اعمال حج را در اوقات مخصوص خود بر طبق ضوابط شرعی در باب ثبوت هلال به‌جا آورد، و آنها را به همین صورت به‌جا آورد، بنا بر اظهر حجش صحیح است در تمام صورت‌های مسئله، و اگر آنها را به صورت یادشده به‌جا نیاورد، اگرچه به علت عذری باشد، پس اگر از نظر و حکم قاضی نیز در وقوف در عرفات و مشعر پیروی نکرد، شکی در باطل بودن حجش نیست، ولی اگر از او پیروی کند صحت حج او مورد اشکال است.^۱

آنچه در مورد هلال ذی‌الحجه در حج جالب است، این است که تقریباً همه فقها حتی کسانی مثل آیه‌الله سیستانی که در این مسئله مبنای متفاوتی دارند، در عمل، اصل هماهنگی را بر اصل دقت برتری می‌دهند و هیچ‌گاه از مقلدان خود نمی‌خواهند که در اعمال حج‌شان با جامعه میلیونی مسلمانان

۲. اعتراضات علمای اهل سنت به روند بی‌قاعده اعلام رؤیت هلال در عربستان سعودی در متون عربی و انگلیسی به فراوانی قابل دسترسی است. برای نمونه مراجعه کنید به نامه ۲۲ دانشمندان به دولت سعودی و تقاضای آنان نسبت به تجدید نظر در مورد هلال ذی‌الحجه سال ۱۴۲۸ با عنوان «۲۲ عالمناً فلكياً يطالبون السعودية بالتراجع عن إعلانها دخول شهر ذی‌الحجة بالانین». نشانی وب‌گاه:

http://www.okhdood.com/?act=artc&id=1939&print=1.

۱. سیستانی، سیدعلی، مناسک حج، چاپ نجف اشرف. قابل دسترسی در وب‌گاه زیر:
http://www.sistani.org/local.php?modules=nav&nid=2&bid=274.

رجوع به حکم حاکم شرع است. فتوای حاکم شرع مبسوط‌الید که مصداق بارز آن در نظام جمهوری اسلامی ایران ولیّ فقیه است، باید فصل‌الخطاب احکام اجتماعی قرار بگیرد و این می‌تواند مسئله ناهماهنگی در تقلید افراد جامعه را حل کند. این تئوری در مقالاتی چند در مورد هلال هم پیشنهاد شده است و نویسندگان آن مقالات معتقدند که با پیروی همگان از حکم حاکم شرع، تمام ناهماهنگی‌های موجود در جامعه حل خواهد شد^۱. اما به نظر می‌رسد اگرچه این راه حل از راه حل تقلید از اعلم بهتر است و لااقل پیروی از اصل هماهنگی را دربر دارد، ولی باز مشکلاتی ایجاد می‌کند. فتوای حاکم شرع در معرض تغییر است و حتی شخص حاکم شرع نیز در طول زمان تغییر می‌کند و نمی‌توان احکام و قوانین اجتماعی را براساس منابع متغیر تنظیم نمود. به عبارت دیگر این راه حل، اصل ثبات را نادیده گرفته است. اگر کسی بخواهد

یک قرارداد پنج ساله ببندد، باید بداند که قانون حاکم بر آن قرارداد، ثبات دارد و اگر احتمال دهد در طول این پنج سال با تغییر حاکم شرع یا تغییر فتوای او ممکن است قرارداد باطل شود یا قوانین حاکم بر آن تغییر کند به نحوی که او متضرر شود، هیچ‌گاه اقدام به این کار نخواهد کرد. چنان‌که گذشت، تقویم رسمی کشور که در دهه گذشته از الگوی مشابهی پیروی می‌کرد نیز بر اساس تغییرات فتوایی پیش‌گفته با همین مشکلات روبه‌رو بوده است.

اما ما در نظام خود الگویی داریم که در آن اختلاف فتوایی به شکل خیلی بهتری مدیریت شده و در کنار حفظ دقت، ثبات و هماهنگی را نیز با خود به ارمغان آورده است. محصول بارز این الگو، **قانون مدنی** است که در عمر هشتاد ساله خود در مسائل بسیار اختلافی فقهی، تضمین‌کننده هر سه اصل دقت، ثبات و هماهنگی بوده است. ملاک تدوین‌کنندگان **قانون مدنی**، صرفاً نه یک فتوای فقهی، بلکه نظر مشهور بین فقهای مذهب شیعه امامیه بوده است.

تدوین جلد نخست **قانون مدنی**

۱. اسلامی، رضا، «اثبات ابتدای ماه‌های قمری به حکم حاکم شرعی»، *فقه، کاوشی نو در فقه اسلامی*، شماره ۶۳، ۱۳۸۹ ش.

مصوبه ۱۳۰۷ به همت هیئتی متشکل از فقیهان متبحر و دانشمندان واجد صلاحیت به نام‌های سیدمحمد فاطمی قمی، سیدنصرالله تقوی، شیخ محمدعلی کاشانی، میرزامحمد ایروانی، شیخ‌علی بابا فیروزکوهی (عالم)، محسن صدر (صدرالاشراف)، سیدکاظم عصار و مصطفی عدل (منصور السلطنه) به انجام رسید. جلد دوم و سوم این قانون را نیز در سال ۱۳۱۳ و ۱۳۱۴ سیدمحمد فاطمی، سید نصرالله تقوی، شیخ محمد بروجردی، شیخ اسدالله مققانی، سید محمدرضا افجه‌ای، صدرالاشراف، جواد عامری و دکتر متین دفتری، تدوین کردند.

قانون مدنی ایران جزء نادر قوانین مدنی کشورهای اسلامی است که مستقیماً بر مبانی حقوق اسلامی استوار شده و تنها **قانون مدنی** است که در آن قواعد فقه امامیه (بنا بر نظر مشهور) رعایت گردیده است و تدوین‌کنندگان آن به‌خوبی موفق شدند علاوه بر مبانی مستحکم فقه امامیه در قالب نوین و منطبق با اسلوب پیشرفته تدوین قوانین،

از حقوق پیشرفته فرانسه و دیگر کشورهای اروپایی بهره گیرند.^۱

اگر بنا بود در مواد **قانون مدنی**، تنها فتوای مراجع وقت در نظر گرفته شود، این قانون نه پایدار می‌ماند و نه می‌توانست در موارد اختلاف فتواها به عنوان فصل‌الخطاب عمل کند، ولی تدوین‌کنندگان دانشور قانون مدنی با انتخاب هوشمندانه معیار فتوای مشهور، پایداری این قانون را به ارمغان آوردند. اگرچه تقلید از اعلم ممکن است ملاک خوبی برای یک مقلد در زندگی شخصی باشد، ولی با توجه به تفاوت نظریات در تعیین مصداق مجتهد اعلم، اگر **قانون مدنی** می‌خواست از فتوای اعلم تبعیت کند، مسلماً موجب اختلاف و ناپایداری می‌شد. همچنین اگرچه ممکن است حکم حاکم شرع در مورد مسائل غیرقابل پیش‌بینی، راه حل مناسبی را در اختیار قرار دهد، ولی هیچ‌گاه نمی‌تواند مانند قانون، ثبات مورد نظر را به ظهور برساند. در عوض تکیه

۱. بهرامی احمدی، حمید، «تاریخچه تدوین قانون مدنی»، فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق (ع)، شماره ۲۴، زمستان ۱۳۸۳ش.

بر فتوای فقهی مشهور که مبنای **قانون مدنی** بوده، هم ثبات و هم یکدستی را با خود به ارمغان آورده است. در عمل، حتی پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و برقراری نظام ولایت فقیه در کشور، **قانون مدنی**، با اصلاحات بسیار جزئی، به قوت خود باقی ماند، اگرچه این قانون بعضاً با فتوای امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری متفاوت بود، ولی هیچ کدام از این دو بزرگوار در صدد تغییر آن برنیامدند.

نکته مهمی که در پایان باید به آن اشاره شود این است که تقویم رسمی کشور هرچه باشد، جامعه را در چگونگی انجام تکالیف شرعی خود وادار نخواهد کرد، همان طور که مردم مجبور نیستند در زندگی فردی خود الزاماً از مفاد **قانون مدنی** تبعیت کنند و می توانند قراردادهای خود را با قید شروطی مطابق با فتوای مرجع تقلیدشان تنظیم کنند. اگرچه مردم از نظر رسمی و قانونی در زندگی اجتماعی خود مکلف به پیروی از تقویم هستند، ولی در زندگی فردی خود کاملاً آزادند که طبق تشخیص خود عمل کنند؛ زیرا از نظر فقهی ثبوت هلال از موضوعات است،

نه از احکام و مردم باید طبق تشخیص فردی خود به آن عمل کنند. آیه الله مکارم شیرازی در این زمینه می فرماید: «گرچه مردم روی اعتمادی که به مراجع دارند، در این گونه موضوعات مهم نیز به سراغ مراجع می روند تا بهتر تشخیص دهند، اما مراجع از نظر شرعی هیچ الزامی به نظر دادن درباره این موضوع ندارند و می توانند بگویند این مسئله از موضوعات است و خودتان تحقیق کرده و عمل کنید!».

نتیجه گیری

با توجه به لزوم پابندی به هر سه اصل دقت، ثبات و هماهنگی در مسئله تقویم، پیشنهاد مشخص این مقاله این است که به جای الگوی تبعیت از نظر حاکم شرع که هم در معرض تغییر است و هم موجب ناهماهنگی بین مقلدان دیگر مراجع می شود، الگوی **قانون مدنی**، یعنی تبعیت از فتوای مشهور فقهی شیعه ملاک استخراج تقویم قرار بگیرد، تا

۱. مکارم شیرازی، ناصر، «چند نکته درباره رؤیت»، *فقه اهل بیت*، شماره ۴۳، پاییز ۱۳۸۴ ش.

تضمین‌کننده بهتری برای هر سه اصل مذکور باشد.

در این مورد لازم است ابتدا فتوای مشهور را گروهی از متخصصان از منابع فقهی استخراج کنند و سپس به عنوان قانون مصوب مجلس شورای اسلامی به شورای مرکز تقویم دانشگاه تهران ابلاغ گردد.^۱ بر آن اساس، تقویم قمری

دهه‌های آینده با رعایت بهینه اصول دقت، ثبات و هماهنگی به صورت مطلوب قابل استخراج و قانونی شدن و ابلاغ است. اگرچه اشخاص در حیطه زندگی شخصی خود آزادند که هرگونه مایل‌اند به عبادت بپردازند.

منابع

۱. اسلامی، رضا، «اثبات ابتدای ماه‌های قمری به حکم حاکم شرعی»، *فقه، کاوشی نو در فقه اسلامی*، شماره ۶۳، ۱۳۸۹ ش.
۲. بهرامی احمدی، حمید، «تاریخچه تدوین قانون مدنی»، *فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام*، شماره ۲۴، زمستان ۱۳۸۳ ش.

→ خواهد بود و به یقین «اقربیت به واقع» دارد و چون همان‌طور که اشاره شد، بحث تشخیص موضوع است نه تشخیص حکم، مشکلی ایجاد نمی‌کند. سؤال دیگری که ممکن است مطرح گردد این است که گاه مراجع در پاره‌ای از احکام مربوط به رؤیت هلال اختلاف فتوا دارند که در مسئله تأثیرگذار است. به عقیده ما این نیز مشکل مهمی ایجاد نمی‌کند و ما راه حل آن را نیز یافته‌ایم که شرح آن از عهده این مختصر بیرون است»، همان‌جا.

۱ راه حلی مشابه نیز آیة‌الله مکارم شیرازی ارائه داده است. معظم له معتقدند که: «در اینجا راه روشنی وجود دارد که می‌تواند به این اختلافات پایان دهد و لاقلاً اهل یک کشور، مسیر واحدی را طی کنند و عظمت و شکوه این برنامه‌های اسلامی را حفظ کنند و آن اینکه شورایی برای مسئله رؤیت هلال از آگاهان این فن و نمایندگان مراجع تشکیل گردد و تمام اطلاعاتی که درباره رؤیت هلال از هر طرف می‌رسد، چه از طریق شهود عینی یا خبرگان فن نجوم که ممکن است نظرات آنها به عنوان مؤید مورد توجه قرار گیرد، گردآوری کنند و از جمع‌بندی آنها، نظر واحدی ابراز دارند. ممکن است گفته شود هرگاه اعضای شورای رؤیت هلال نظر واحدی نداشته باشند (خواه به سبب جرح و تعدیل شهود باشد، یا غیر آن) چه خواهد شد؟ پاسخ این است که نظر اکثریت می‌تواند معیار باشد؛ چرا که برای غالب مردم اطمینان‌بخش‌تر

←

۳. سمیعی، محمد، «نجوم جدید و فقه»، *تحقیقات اسلامی*، سال ۱۵، شماره ۲ و سال ۱۶، شماره یک، زمستان ۱۳۸۳ش.
۴. سمیعی، محمد، «حکم شرعی رؤیت هلال با چشم مسلح»، *تحقیقات اسلامی*، سال ۱۶، شماره ۲ و سال ۱۷ شماره یک، تابستان ۱۳۸۴ش؛ مختاری، رضا، «چشم مسلح و رؤیت هلال»، *فقه، کاوشی نو در فقه اسلامی*، شماره ۵۰، زمستان ۱۳۸۵ش.
۵. سیستانی، سید علی، *مناسک حج*. چاپ نجف اشرف، قابل دسترسی در وب‌گاه زیر:
۶. مختاری، رضا، «مشکل رؤیت هلال، اهمیت رؤیت هلال»، *فقه اهل بیت*، شماره ۴۳، زمستان ۱۳۸۴ش.
۷. مکارم شیرازی، ناصر، «چند نکته درباره رؤیت»، *فقه اهل بیت*، شماره ۴۳، پاییز ۱۳۸۴ش.
8. Samiei, Mohammad (2008) "Crescent Sighting in the Shi'a Community: Roots and Ramifications of Controversy". *Journal of Shi'a Islamic Studies*, Volume 1, number 4.